

Ψυχανάλυση: μια μέθοδος αποκατάστασης της διαταραγμένης δι-ανθρώπινης επικοινωνίας¹

Η. Λιακόπουλος²

Η ποικιλία των θεμάτων που απασχολούν την ημερίδα αυτή είναι ενδεικτική για την πολυπλοκότητα του θέματος, στο οποίο θελήσαμε να την αφιερώσουμε: «Οι θεραπευτικοί παράγοντες στην ψυχανάλυση». Νομίζω ότι και οι εμπειρότεροι από μας σε ορισμένες συνεδρίες δεν κάνουν τίποτε άλλο με τον αναλυόμενο, από αυτό που κάνουμε με ένα παλιό ραδιόφωνο όταν σταματάει να παίζει: του δίνουμε μια γροθιά και αυτό ξαναρχίζει. Σιγά-σιγά μάλιστα μαθαίνουμε πώς και πού πρέπει να χτυπήσουμε για να ξαναρχίσει. Τι ακριβώς γίνεται στην πολύπλοκη ηλεκτρονική του ψυχή, δεν το ξέρουμε, αλλά ούτε και μας ενδιαφέρει. Πολλές συνεδρίες τις καταλαβαίνουμε αργότερα όταν τις ξανασκεφτούμε, ή όταν τις συζητούμε ως εκπαιδευόμενοι στην εποπτεία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι στη συνεδρία δεν έγινε κάτι το χρήσιμο για τον αναλυόμενο. Όσο αυξάνει η πείρα μας και όσο η ικανότητά μας να αξιοποιούμε την πείρα αυτή εξελίσσεται, τόσο πιο συνειδητά χειριζόμαστε το υλικό που μας προσφέρει η συνεδρία για να... Για να —τί; Για να προσφέρουμε στον αναλυόμενο τη σωστή ερμηνεία; Για να κινητοποιήσουμε τη μεταβίβαση μέσω της οποίας θα τον φέρουμε σε επαφή με το ασυνειδητό του; Για να ξεπεράσουμε τις αν-

τιστάσεις του; Για να του δημιουργήσουμε το συναισθηματικό κλίμα που θα τον παλιδρομήσει πιο κοντά στα απωθημένα του βιώματα;

Θα το εκφράσω με μια πολύ απλή φράση: για να επικοινωνήσουμε μαζί του. Όσο όμως απλό και αν ακούγεται αυτό, τόσο πιο δύσκολο γίνεται όταν προσπαθήσουμε να το αναλύσουμε. Σε μερικές από τις τελευταίες του εργασίες, ο René Spitz προσπάθησε να πλησιάσει αυτό που ονόμασε διάλογο ή πρόδρομο του διαλόγου, την επικοινωνία της μητέρας με το βρέφος στο προλεκτικό επίπεδο. Πρότεινε μάλιστα να αντικαταστήσουμε την αφηρημένη έννοια της σχέσης με το αντικείμενο με την πιο συγκεκριμένη έννοια του «διαλόγου», ώστε να αναγκαστούμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση του φαινομένου αυτού. Ο διάλογος είναι για την επιβίωση και την εξέλιξη του οργανισμού τόσο σημαντικός όσο και ο βιολογικός μεταβολισμός της τροφής, που του παρέχει την αναγκαία ενέργεια. Η έλλειψή του οδηγεί όπως ξέρουμε στον μαρασμό και στο θάνατο. Μέσω του διαλόγου αναπτύσσεται το Εγώ, αφομοιώνοντας τα πρότυπα συμπεριφοράς της μητέρας, και του περιβάλλοντος εν γένει, προσαρμόζει τα έμφυτα πρότυπα στις απαιτήσεις τους, και αναπτύσσει τους γνω-

¹ Εισήγηση στο Σεμινάριο που οργάνωσε η Ελληνική Εταιρία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας, Αθήνα 10 Δεκεμβρίου 1988.

² Ψυχολόγος, Ψυχαναλυτής.

στους μας αμυντικούς μηχανισμούς, προσπαθώντας να συμβιβάσει τις δομικές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Όταν η παθολογία της μητέρας και του περιβάλλοντος δεν επιτρέπουν την επικοινωνιακή ανταπόκριση, που το βρέφος και αργότερα το παιδί χρειάζονται για να αναπτύξουν ένα υγιές Εγώ, ο οργανισμός αντιδρά με λειτουργικές διαταραχές (τέτοιες διαταραχές είναι γνωστές από τις πρώτες εβδομάδες της ζωής), διαταραγμένη συμπεριφορά, φοβικά και εν γένει νευρωτικά συμπτώματα, με λίγα λόγια, όλο το φάσμα της γνωστής μας παθολογίας. Τη διαταραγμένη επικοινωνία ο Spitz ονόμασε «εκτροχιασμό του διαλόγου», όρος που υπονοεί την προκαθορισμένη ροή του διαλόγου μέσα σε αναγκαία και δεδομένα όρια, χαρακτηριστικά για το κάθε είδος. Το ανθρώπινο είδος οφείλει την τεράστια, σχετικά με τα άλλα ζώα, προσαρμοστικότητά του, στην ικανότητα να αναπτύσσει ένα μεγάλο μέρος της ατομικής του συμπεριφοράς μέσα από το διάλογο, εκεί που άλλα είδη ακολουθούν έμφυτα σχήματα. Εδώ όμως είναι και το ευαίσθητό του σημείο, η πηγή της παθολογίας του.

Προσπαθώντας να ξαναγυρίσει στις πηγές της παθολογίας αυτής, ο Freud άρχισε να ψάχνει για τα κρυμένα μηνύματα μέσα στο συνειδητό διάλογο, και μέσω της ψυχαναλυτικής σκέψης και ερμηνείας να επαναφέρει τα «εκτροχιασμένα» μηνύματα στην αρχική τους σημασία, αποκαθιστώντας έτσι τη διαταραγμένη ροή του διαλόγου. Ας δούμε μερικά από τα χαρακτηριστικά αυτού του διαλόγου που μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα την παθολογία του.

Το πρώτο είναι η ανάπτυξη της ικανότητας του Εγώ να ξεχωρίζει μεταξύ ζώντων οργανισμών και μη ζώντων αντικειμένων. Η ικανότητα αυτή είναι βασική για την επιβίωση του οργανισμού και δεν αναπτύσσεται χωρίς τον διάλογο. Στην ψυχαναλυτική διαδικασία, βρισκόμαστε καμιά

φορά αντιμέτωποι με ένα φαινόμενο που μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε σαν την απονέκρωση ενός τμήματος του συναισθηματικού φάσματος. Ο αναλυόμενος φαίνεται να μη διαθέτει τα σχετικά βιώματα, και δεν αντιδρά σε αντίστοιχα ερεθίσματα. Στην αναπαραγωγή του αρχικού διαλόγου, που επιδιώκουμε μέσα στη μεταβίβαση, διαπιστώνουμε ότι η μητέρα (ή άλλο βασικό πρόσωπο του διαλόγου) στο σημείο αυτό δεν αντιδρούσε, ήταν «νεκρή». Όπως γνωρίζουμε και από παρατηρήσεις, τόσο σε ζώα όσο και σε νήπια, η έλλειψη μιας αναμενόμενης αντίδρασης κινητοποιεί φόβο και επιθετικότητα. Αν αυτό είναι μόνιμο, το Εγώ παραιτείται και απωθεί την αναπάντητη ανάγκη και τα συναισθήματα που συνδέονται με αυτή. Η ενεργοποίηση στον ψυχαναλυτικό διάλογο ξαναφέρει στην επιφάνεια τη φοβική και επιθετική αντίδραση, πριν να προχωρήσει στη δραστηριοποίηση του «απονεκρωμένου» συναισθηματικού ερεθίσματος. Έτσι, ο αναλυόμενος απαντά επιθετικά και με φόβο σε μηνύματα αποδοχής απωθημένων αναγκών του.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι οι τρεις φάσεις στις οποίες μπορεί να αναλυθεί ο διάλογος: η προβλεπτική, η ορεκτική και η καταναλωτική. Η *προβλεπτική* επηρεάζεται από τις εσωτερικές, αρχικά έμφυτες, ανάγκες και αποτελεί ένα είδος προγνώσης της αντίδρασης του συνδιαλεγόμενου. Η *ορεκτική* δημιουργείται από τους σχετικούς ερεθισμούς, που προσφέρει ο συνδιαλεγόμενος και ενεργοποιεί τον οργανισμό σε μια κατάσταση αναμονής. Η *καταναλωτική* κάνει χρήση της προσφοράς και εκτονώνει την ενέργεια της προηγούμενης φάσης. Πεινάω γιατί το στομάχι μου είναι άδειο και περιμένω το φαί. Το στρωμένο τραπέζι ενεργοποιεί τις λειτουργίες που χρειάζονται για να κάτσω να φάω και να αρχίσει η χώνευση. Τρώω, χορταίνω και ηρεμώ. Η διαδικασία αυτή, που ι-

σχέι για κάθε ανάγκη, είτε αυτή είναι καθαρά σωματική είτε ψυχική, αποτελεί ένα ολοκληρωμένο διαλογικό κύκλο. Η επανειλημμένη διακοπή του κύκλου αυτού, είτε μετά από την πρώτη, είτε μετά από τη δεύτερη φάση, μπορεί να δημιουργήσει σοβαρές διαταραχές όχι μόνο στην εξέλιξη του Εγώ, αλλά και σε βασικές ψυχοσωματικές λειτουργίες. Είναι σε όλους μας γνωστή η ψυχοσωματική επίδραση συγκρατημένων συναισθημάτων θυμού, οργής και μίσους πάνω στο μυϊκό σύστημα (πιασίματα, αυχενικό σύνδρομο, ισχυαλγίες, κ.τ.λ.) και στη λειτουργία των εσωτερικών οργάνων (στομάχι, συκώτι, χολή, κ.τ.λ.), όταν από φόβο διακόπτουμε συστηματικά τον επικοινωνιακό κύκλο μεταξύ δεύτερης και τρίτης φάσης.

Ένα παράδειγμα διακοπής του επικοινωνιακού κύκλου μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης φάσης ανέφερα προηγουμένως στην περίπτωση που ο αποδέκτης προβλεπτικών μηνυμάτων δεν αντιδρά, είναι «νεκρός» σχετικά με τα σήματα αυτά. Μπορεί ο αποδέκτης να αντιδράσει και με μηνύματα διαφορετικά ή και διαφορετικού περιεχομένου από τα προβλεπόμενα. Η απάντηση θα είναι πάλι φόβος και, αν αυτό επαναλαμβάνεται, θα αλλοιωθεί το προβλεπτικό περιεχόμενο των μηνυμάτων. Όταν π.χ. ένα μήνυμα ανάγκης, ζεστασι-άς, τροφής, απαντηθεί με απώθηση ή και επιθετικότητα, το Εγώ, αντί να περάσει στην ορεκτική φάση θα ανταπαντήσει με φυγή, φόβο ή και αντεπίθεση. Αν αυτό επαναλαμβάνεται συχνά θα παραιτηθεί και πάλι από την ικανοποίηση της ανάγκης του και θα προσπαθήσει να την απωθήσει. Τα σχετικά μηνύματα θα μεταφραστούν υποκειμενικά σε επιθετική πρόθεση. Έτσι, μπορεί αργότερα μια ερωτική ανάγκη να εκφράζεται με φυγή ή και επιθετικότητα, απωθώντας, αντί να προσελκύει, το ερωτικό αντικείμενο. Στον ψυχαναλυτικό διάλογο προσπαθούμε να αντιστρέψουμε αυτόν

τον «εκτροχιασμό», διαισθανόμενοι πίσω από την επιθετική διάθεση του αναλυόμενου την πραγματική του ανάγκη.

Το μαρτύριο του Ταντάλου είναι το πρότυπο της οδυνηρής εμπειρίας μιας διαταραχής μεταξύ της δεύτερης-ορεκτικής, και της τρίτης-καταναλωτικής, φάσης. Το μαρτύριο αυτό μπορεί να εμπλουτισθεί και με παραλλαγές, όπως με την παρεμβολή απαιτήσεων του συνδιαλεγόμενου μεταξύ των ορεκτικών ερεθισμάτων και της ικανοποίησης, όπως η βασιλοπούλα του παραμυθιού, που απαιτεί την εξόντωση του δράκου πριν να δοθεί στον ήρωα, ή η εξόντωση της Σφίγγας από τον Οιδίποδα, πριν να του επιτραπεί να εκπληρώσει τις «οιδιποδείες» επιθυμίες του.

Γνωρίζουμε ότι μια τέτοια διαταραχή του διαλόγου βρίσκεται στην αρχή της ανδρικής ομοφυλοφιλικής εξέλιξης, όπου η μητέρα είναι συγχρόνως σαγηνευτική και απαγορευτική, έτσι ώστε να αναπτύσσεται φόβος στο παιδί και στη συνέχεια απέχθεια απέναντι στο γυναικείο σώμα ως ορεκτικό ερέθισμα.

Οι περισσότερες νευρωτικές διαταραχές έχουν την αρχή τους στον εκτροχιασμό μεταξύ ορεκτικής και καταναλωτικής φάσης. Οι ερεθισμοί, που συνοδεύουν την ορεκτική φάση, έχουν ένα σωματικό-ενεργειακό και ένα ψυχικό-συναισθηματικό αντίκρουσμα. Αυτά συμπεριφέρονται μεταξύ τους όπως το θεϊκό οξύ και το ηλεκτρικό ρεύμα στην μπαταρία του αυτοκινήτου. Είναι κάθε στιγμή αντιστρέψιμα και, στη σωματική τους μορφή, συσσωρεύονται και διατηρούνται, απαλάσσοντας το Εγώ από την ενοχλητική παρουσία τους. Με την επαναφορά της ροής του διαλόγου στην ψυχαναλυτική διαδικασία και την άρση της απώθησης, γίνεται αντιστροφή του φαινομένου, με αποτέλεσμα να ξαναμεταφερθεί το σύμπτωμα και η αρχική σύγκρουση στο ψυχικό επίπεδο. Η διαδικασία αυτή είναι δυσάρεστη για το Εγώ, το οποίο επιστρα-

τεύει όλες του τις άμυνες για να το αποφύγει. Ένας αναλυόμενος το εξέφρασε μια φορά με την παράκληση: «Δεν αντέχω, δώστε μου πίσω το έλκος μου!»

Το τρίτο σημαντικό χαρακτηριστικό του διαλόγου είναι η ασυμμετρία του δημιουργικού διαλόγου, που χρειάζεται το βρέφος για την ανάπτυξή του. Ενώ το βρέφος έχει μια ανακλιτική σχέση με τη μητέρα, η σχέση της μαζί του είναι διατροφική (ο όρος *ανακλιτική* ανάγεται στον Freud, ενώ ο όρος *διατροφική* στον Spitz). Η μητέρα έχει και προσφέρει στο βρέφος τα πρότυπα που αυτό χρειάζεται για να αναπτυχθεί, είναι η σφραγίδα που καθορίζει τα βασικά σχήματα μέσα στα οποία θα κινηθεί αργότερα το άτομο. Όπως ξέρουμε, η καθοριστική και ανεξίτηλη επίδραση αρχίζει μετά από τους τρεις πρώτους περίπου μήνες της ζωής και διαρκεί μισό με ένα χρόνο. Φυσικά, η διατροφική διαλογική σχέση δεν περιορίζεται εκεί, αλλά συνεχίζεται σε όλη την παιδική ηλικία, ακόμη και σε όλη τη ζωή, που δεν παύουμε να εμπλουτίζουμε τον εαυτό μας με βιώματα και εμπειρίες άλλων.

Η διατροφική μορφή του διαλόγου μπορεί να διαταραχθεί όταν η διατροφική ικανότητα της μητέρας είναι νευρωτικά περιορισμένη. Μπορεί ακόμη η διατροφική ανάγκη της ίδιας της μητέρα να ανατρέψει το διάλογο ζητώντας από το παιδί να της προσφέρει ερεθίσματα για την ικανοποίηση δικών της αναγκών. Όλοι ξέρουμε μητέρες που, με το πρόσχημα της μητρικής ευθύνης, παρασιτούν συναισθηματικά στα εφηβικά βιώματα της κόρης τους, βιώματα που οι ίδιες στερήθηκαν στη δική τους εξέλιξη. Το Εγώ του παιδιού όχι μόνο δε βρίσκει τ' απαραίτητα πρότυπα που χρειάζεται για να εξελιχθεί, αλλά αναγκάζεται να αντικαταστήσει τον διατροφικό συνδυαζόμενο, κάνοντας ένα είδος αυτοδιαλόγου που τον βάζει σε μια ναρκισσιστική σχέση με τον εαυτό του.

Εάν, στο τέλος αυτής της παρουσίασης, έχετε το συναίσθημα ότι αυτά που σας είπα είναι ανοησίες ή κοινοτοπίες, ότι δεν ακούσατε κάτι που να εμπλουτίσει τις γνώσεις σας, θα φύγετε απογοητευμένοι και εξοργισμένοι. Ο διάλογός μας δε θα έχει εκ μέρους μου τη διατροφική προσφορά που περιμένει η ανακλιτική σας ανάγκη. Και αν ερωτηθούμε κατά πόσο το εκπαιδευτικό μας σύστημα στη διατροφική του προσφορά λαμβάνει υπόψη του τις νοητικές ανακλιτικές ανάγκες της εκάστοτε ηλικίας των παιδιών και των νέων, θα καταλάβουμε γιατί υπάρχει τόση κοινωνική επιθετικότητα στις σχέσεις μας.

Ο ψυχαναλυτικός διάλογος είναι κατ' αρχήν διορθωτικός και όχι διατροφικός. Όσο όμως προχωρεί η παλινδρόμηση και ενεργοποιούνται τα κενά στη διατροφική σχέση με τα βασικά διαλογικά αντικείμενα, τόσο η σχέση μας με τον αναλυόμενο γίνεται διατροφική, προσφέροντάς του ορισμένα βασικά πρότυπα, όπως π.χ. μια συναισθηματική σταθερότητα, εμπιστοσύνη, αντοχή στις επιθετικές του ανάγκες, κ.ο.κ. Χρειάζεται όμως μεγάλη προσοχή και αυτοσυγκράτηση στις δικές μας γονικές διατροφικές ανάγκες και στην τάση να διαπλάσουμε τον αναλυόμενο κατ' εικόνα και ομοίωσή μας, εκμεταλλευόμενοι τις ανακλιτικές του ανάγκες. Στο σημείο αυτό ξεχωρίζει ο ψυχαναλυτικός διάλογος από άλλους θεραπευτικούς διαλόγους. «Εκάλεσα την ασθενή μου αυτή στο σπίτι να περάσει ένα Σαββατοκύριακο μαζί μας», μου είπε μια φορά ένας γνωστός μου θεραπευτής, της μεθόδου που προτείνει ο Roger «για να βιώσει μια υγιή οικογένεια».

Η ψυχαναλυτική διαδικασία δεν προσφέρει πρότυπα, δε δίνει λύσεις ή υποδείγματα λύσεων. Γι' αυτό και η ψυχαναλυτική εκπαίδευση παρουσιάζει μεγάλα προβλήματα, όταν οι ίδιοι άνθρωποι παρουσιάζονται συγχρόνως σε δύο ασυμβίβαστους ρόλους: του ψυχαναλυτή (στις λεγόμενες

εκπαιδευτικές αναλύσεις) και του εκπαιδευτή στα σεμινάρια και τις εποπτείες.

Μέσω του διαλόγου, το Εγώ βρίσκει εμπειρικά την κατάλληλη απόσταση από το σώμα και το Εγώ του συνδιαλεγόμενου, απόσταση που χρειάζεται για την ικανοποίηση των αναγκών του, αλλά και για την ανεμπόδιστη ανάπτυξή του. Η μικρή απόσταση πνίγει το Εγώ και ενεργοποιεί φόβους εξάρτησης και ανικανότητας. Η μεγάλη απόσταση σημαίνει στέρηση και ενεργοποιεί φόβους μοναξιάς και καταστροφής. Μεταξύ των δύο αυτών πόλων, το Εγώ μαθαίνει να βρίσκει την ικανοποιητική απόσταση, χρησιμοποιώντας με κατάλληλο τρόπο το ρεπερτόριο των ερωτικών και επιθετικών μηνυμάτων που διαθέτει, όπως χρησιμοποιούμε το γκάζι και το φρένο για να οδηγήσουμε ένα αυτοκίνητο στην κίνηση του δρόμου. Ερωτικά ή επιθετικά μηνύματα, που έχουν αποκλεισθεί από το διάλογο, δεν υπόκεινται στους διωρθωτικούς του περιορισμούς. Παραμένουν αρχαϊκά και τροφοδοτούν μια ναρκισσιστική φαντασία εκτός διαλόγου. Η φαντασία αυτή τροφοδοτεί με τη σειρά της μια εξωπραγματική νοσταλγία, είτε για απόλυτη συγχώνευση (με τα συμπτώματα της εξάρτησης από άψυχα αντικείμενα ή και χημικές ουσίες), είτε για απόλυτη ελευθερία, που αποκλείει κάθε σχέση με διλογικό αντικείμενο. Ο ψυχαναλυτικός διάλογος ενεργοποιεί τα αποκλεισμένα μηνύματα, κινούμενος μεταξύ ικανοποίησης και απογοήτευσης του αναλυομένου ώσπου να βρεθεί η λειτουργική απόσταση. Η μετατροπή της νοσταλγίας σε πραγματική ανάγκη είναι πολύ δυσάρεστη για τον αναλυόμενο και φέρνει αντιδράσεις λύπης και πένθους, όπως αυτές που γνωρίζουμε από το χαμό αγαπημένου αντικειμένου. Ανάλογη είναι και η αντίσταση που το Εγώ προβάλλει στην «απώλεια» αυτή.

Θα παρατηρήσατε ότι αποφεύγω να μιλάω για αντικείμενο στο διάλογο. Το χα-

ρακτηριστικό του διαλόγου είναι ακριβώς ότι δεν υπάρχει υποκείμενο και αντικείμενο όπως στη σχέση με τα άψυχα αντικείμενα.

Στη ροή των εκατέρωθεν μηνυμάτων και τα δύο Εγώ είναι συγχρόνως και υποκείμενο και αντικείμενο. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη σχέση του Εγώ με τον εαυτό του, για τον οποίο το ίδιο είναι πάλι υποκείμενο και αντικείμενο, και αντίστροφα. Η σχέση του μαζί του είναι αντικατοπτρισμός της σχέσης του με τον συνδιαλεγόμενο, δηλαδή με αυτό που στην ψυχαναλυτική ορολογία ονομάζουμε «αντικείμενο». Το γνωστό χριστιανικό απόφθεγμα θα ήταν σωστότερο αν έλεγε «αγάπα τον πλησίον σου όπως θα ήθελες να αγαπάς τον εαυτό σου». Γιατί πράγματι αγαπάμε και μισούμε τον πλησίον μας όπως ακριβώς αγαπάμε και μισούμε τον εαυτό μας και αντίστροφα, άσχετα αν το συνειδητό μας νομίζει καμιά φορά άλλα. Αντίστοιχα, και η σχέση προς το άλλο φύλο είναι αντικατοπτρισμός της σχέσης που έχουμε προς το ίδιο μας το φύλο. Στον ψυχαναλυτικό διάλογο, ο αναλυόμενος αναπαράγει στη σχέση του με τον αναλυτή τη σχέση με τον εαυτό του, και ο αναλυτής φυσικά το ίδιο. Εδώ βρίσκεται και η σημασία της εκπαιδευτικής ανάλυσης, ως προϋπόθεσης για την ανάλυση άλλων. Δεν είναι δυνατό να δεχθούμε κάτι στον αναλυόμενο, ούτε καν να το αναγνωρίσουμε, αν δεν το έχουμε δεχτεί και αναγνωρίσει στον εαυτό μας.

Αντίθετα, στη σχέση μας με τα άψυχα αντικείμενα, δεν υπάρχει ούτε ικανοποιούσα ούτε και περιοριστική αντίδραση στα ερωτικά και επιθετικά μηνύματα. Δεν υπάρχει διάλογος και έτσι δεν υπάρχει σχέση. Τα μεταβατικά αντικείμενα, που χρησιμοποιούμε ως σύμβολα, για να συμπληρώσουμε την προσωρινή έλλειψη του συνδιαλεγόμενου, αντικείμενα απαραίτητα για τα παιδιά αλλά και συχνά για ενήλικες, όπως π.χ. σε περιπτώσεις χωρισμού ερω-

τευμένων αποκτούν, με την ικανότητα του Εγώ να προβάλλει τη φαντασία, τους φόβους, τα συναισθήματά του, τις ιδιότητες δηλαδή ενός ζωντανού, πραγματικού ή ιδεατού συνδιαλεγόμενου. Η σχέση με τέτοια αντικείμενα είναι φτωχή ή ανύπαρκτη, αν δεν προϋπάρξει σχέση διαλόγου. Γι' αυτό και η χειροτεχνική ικανότητα παιδιών που έχουν μεγαλώσει με ελλειπή μητρική σχέση είναι μειωμένη.

Ανέφερα ότι πολλές φορές ο διατροφικός συνδιαλεγόμενος συμπεριφέρεται σαν να μην είναι ζωντανός, δηλαδή δεν αντιδρά. Στο βίωμα αυτό, το Εγώ αντιδρά με φόβο και επιθετικότητα. Η προβολή της σχέσης αυτής σε πραγματικά, μη ζωντανά, αντικείμενα δίνει τη δυνατότητα μιας επιθετικής εκτόνωσης, χωρίς φόβο για την αντίδραση του αντικειμένου. Οποτεδήποτε λοιπόν ο φόβος της αντίδρασης εκτροχιάζει το διάλογο, μπορούμε να τον μεταφέρουμε και να τον εκτονώσουμε σε ένα αντικείμενο. Σπάμε το ποτήρι στον τοίχο, αντί να δώσουμε ένα χαστούκι στη γυναίκα μας, ξεσκίζουμε τα ρούχα μας αντί να επιτεθούμε στον άλλο, μπαίνουμε στο αυτοκίνητο και τρέχουμε με 180 χιλιόμετρα αντί να πετάξουμε κάποιον έξω, κ.ο.κ. Υπάρχουν παιδιά που δεν αφήνουν μηχανικό παιχνίδι χωρίς να το διαλύσουν για να δουν πώς λειτουργεί. Εκτονώνουν έτσι τη βιολογική και σεξουαλική περιέργεια για το πώς λειτουργεί το ανθρώπινο σώμα, που υπόκειται σε απαγορεύσεις. Η μετάθεση αυτή προσφέρει μια εκτόνωση και μέσα απ' αυτήν μια προσωρινή ικανοποίηση, δεν αντικαθιστά όμως την τελευταία φάση του διαλόγου με τον συγκεκριμένο συνδιαλεγόμενο. Αυτό που της λείπει είναι η ανάπτυξη και εξέλιξη της σχέσης που υπάρχει στο διάλογο. Γι' αυτό και μπορεί να επαναλαμβάνεται στερεότυπα επ' άπειρον, χωρίς να επιφέρει καμιά αλλαγή στη συμπεριφορά του Εγώ. Υπάρχουν ψυχοθεραπευτικές σχολές που χρησιμοποιούν μα-

ξιλάρια και στρώματα για σωματική εκτόνωση της επιθετικότητας. Ο θεραπευτικός παράγοντας τέτοιων παραμέτρων είναι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αμφίβολος. Στον ψυχαναλυτικό διάλογο, η συναισθηματική ενεργοποίηση και εκτόνωση εκτροχιασμένων και απωθημένων μηνυμάτων συνδέεται με (και ανάγεται) στον πρωταρχικό διαλεγόμενο και στο χρόνο της διαταραχής. Το θεραπευτικό αποτέλεσμα εξαρτάται κατά πολύ από το πόσο κοντά στις αρχικές αυτές καταστάσεις μπορεί να φτάσει η παλινδρόμηση.

Η ψυχαναλυτική διαδικασία είναι, όπως είπαμε, ένας διορθωτικός διάλογος, μέσω του οποίου ο αναλυόμενος γίνεται ή ξαναγίνεται ικανός να αποκαταστήσει τη διαταραγμένη, εκτροχιασμένη επικοινωνία, τόσο μεταξύ των εσωτερικών του λειτουργιών, δίνοντας μία διέξοδο στις δομικές του συγκρούσεις, όσο και μεταξύ αυτού του ίδιου και των δεδομένων της πραγματικότητας μέσα στην οποία ζει. Η ανάλυση και η συνειδητοποίηση των αμυντικών μηχανισμών, που παρεμβάλλονται στον υγιή διάλογο εμποδίζοντας ή διαστρεβλώνοντας τον, ενεργοποιούν τους αρχικούς φόβους, οι οποίοι επιστράτευαν τις άμυνες αυτές. Οι φόβοι αυτοί είναι πιο αφόρητοι για το Εγώ σε σύγκριση με τους δευτερογενείς φόβους, οι οποίοι συνοδεύουν τα συμπτώματα. Για να τους δεχτεί και να τους αντέξει το Εγώ χρειάζεται ένα αντιστάθμισμα. Το αντιστάθμισμα αυτό βρίσκεται στην ικανοποίηση που προκαλεί το συναισθήμα ενός ικανοποιητικού διαλόγου με τον αναλυτή. Ο αναλυτής καταλαβαίνει τη γλώσσα των συμπτωμάτων, αψηφά τις οριοθετήσεις του νευρωτικού Εγώ και δε φοβάται τις ερωτικές και επιθετικές ανάγκες, που κρύβονται πίσω από τα συμπτώματα του αναλυόμενου. Αυτό δίνει στον αναλυόμενο ένα συναισθήμα σιγουριάς και εμπιστοσύνης. Έτσι, ο αναλυτικός διάλογος κινείται μεταξύ δύο πόλων: φόβου και εμπιστοσύ-

νης. Η δυναμική αυτή ισορροπία είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της ανάλυσης μέσα από τα διάφορα στάδια της παλινδρόμησης του διαλόγου, στα σημεία αυτά όπου είχε εκτροχιασθεί. Λίγες αναλύσεις τελειώνουν γιατί τελείωσαν πραγματικά, έφτασαν δηλαδή εκεί που οι διαλεγόμενοι αισθάνονται το διάλογο μεταξύ τους να ρέει και οι φόβοι του αναλυομένου δεν παρεμβαίνουν αλλοιωτικά στη σχέση του με τον εαυτό του και τους άλλους. Πολλές δικόπτονται εκεί όπου ενεργοποιημένοι φόβοι δεν μπορούν πλέον να αντιμετωπιστούν από το Εγώ. Άλλες παγώνουν σε μια ισορροπία, καλύτερη ίσως από την αρχική, με λιγότερα ή διαφορετικά συμπτώματα, και όπου το Εγώ δε δέχεται να αλλάξει άλλο. Ο φόβος ότι μεγαλύτερες αλλαγές στη διαλογική ισορροπία θα έβαζαν σε κίνδυνο την υλική π.χ. ύπαρξη του αναλυομένου στο δεδομένο του περιβάλλον, δεν είναι πάντα και μόνο νευρωτικός, και μπορεί να δικαιολογήσει τον τερματισμό της ανάλυσης. Ορισμένοι αναλυόμενοι σταματούν την ανάλυση εν γνώσει ότι η αναλυτική διαδικασία δεν έχει εξαντληθεί και πολλές φορές επανέρχονται μετά από ένα χρονικό διάστημα κατά το οποίο προχώρησαν στη διεργασία ορισμένων φόβων.

Η βίβλος της παθολογίας θα μπορούσε να αρχίζει με τη φράση: «Έν ἀρχῇ ἦν ὁ φόβος». Η κατάσταση του φόβου διακόπτει την ενεργειακή ροή στις φυσιολογικές λειτουργίες, εξουδετερώνει τις συναισθηματικές αντιδράσεις και εκτροχιάζει το διάλογο. Ο φόβος του ευνουχισμού ήταν για τον Freud ο πυρήνας της νευρώσεως. Αν θεωρήσουμε τον ευνουχισμό σύμβολο της αποδυνάμωσης και καταστροφής του ατόμου και του είδους, δεν έχουμε λόγο να αμφισβητήσουμε τη θέση του αυτή. Φόβος σημαίνει κίνδυνος, σημαίνει έχθρα. Όπως σε περίπτωση πολέμου, ή επιβίωσης μέσα σε εχθρικό περιβάλλον, επιβάλλεται για λόγους ασφαλείας η κωδικοποι-

ηση της επικοινωνίας, έτσι και το παράνομο (απωθημένο) τμήμα του οργανισμού κωδικοποιεί τα μηνύματά του. Η κωδικοποίηση εξυπηρετεί ένα συμβιβασμό μεταξύ απώθησης και επικοινωνιακής ανάγκης. Για να έλθουμε σε επαφή με το παράνομο ασυνείδητο πρέπει να αποκωδικοποιήσουμε τα μηνύματά του, δηλαδή να μάθουμε τη γλώσσα του. Οι πρωτοπόροι της ψυχανάλυσης συγκέντρωσαν την επιστημονική τους προσπάθεια για να μάθουν τη γλώσσα αυτή και τους κανόνες της. Παρόλο που ο καθένας τους μιλάει τη διάλεκτό του, η ψυχαναλυτική θεωρία μας προσφέρει ένα λεξικό της κωδικοποιημένης αυτής γλώσσας. Η θεωρία της τεχνικής είναι ένα είδος γραμματικής. Όπως όμως η λεξικολογική γνώση μιας γλώσσας και η εκμάθηση των γραμματικών και συντακτικών κανόνων της δεν αρκεί για να μιλήσουμε τη γλώσσα αυτή —πόλυ περισσότερο όταν έχουμε να κάνουμε με πολλές διαλέκτους, που χαρακτηρίζουν διάφορες κοινωνικές ή άλλες ομάδες— έτσι και η γνώση της ψυχαναλυτικής θεωρίας και τεχνικής, δεν αρκούν για να έρθουμε σε ψυχαναλυτική επικοινωνία με τον αναλυόμενο. Η γνώση πρέπει να συμπληρωθεί με την πρακτική εμπειρία, η οποία μας βάζει καθημερινά αντιμέτωπους με νέες λέξεις και εκφράσεις που δεν αναφέρονται στα λεξικά. Κριτές της ψυχαναλυτικής διαδικασίας, που δεν έχουν επαρκή κλινική εμπειρία, είναι σαν τους κριτικούς που γράφουν για ένα κείμενο του οποίου δεν γνωρίζουν τη γλώσσα. Όπως κατά καιρούς υπάρχουν κριτές, που εξαρτούν την αξία ενός κειμένου από δευτερεύοντα εξωτερικά κριτήρια, όπως π.χ. αν είναι γραμμένο στη δημοτική ή στην καθαρεύουσα, αν εκφράζεται σε σύντομες ή πολύπλοκες φράσεις, αν περιέχει κοσμητικά επίθετα ή όχι, κ.ο.κ., έτσι και στην ψυχανάλυση έχουν δογματοποιηθεί δευτερεύοντα χαρακτηριστικά που μεταθέτουν τη σημασία από το πώς χειριζόμαστε τα

θεωρητικά δεδομένα που διαθέτουμε για να έλθουμε σε επικοινωνία με την κωδικοποιημένη γλώσσα του ασυνειδητου, στο τι στοιχεία χρησιμοποιούμε.

Με εξαίρεση ίσως τις πολύ πρώιμες και σημαντικές διαταραχές, η κωδικοποίηση των διαλογικών μηνυμάτων ακολουθεί μία αυξανόμενη διαφοροποίηση με την ατομική εξέλιξη του Εγώ. Ο καθένας μας μιλάει, θα μπορούσαμε να πούμε τη γλώσσα του, που είναι πολύ διαφορετική από του άλλου. Τα σημεία της δυνατής επικοινωνίας είναι λίγα και περιορίζονται σε πρακτικές διαδικασίες της καθημερινής μας ζωής. Σημαντικότερα για τη ζωή μας μηνύματα γίνονται από ελάχιστους κατανοητά. Αυτό σημαίνει όχι μόνο μια πτώχευση της επικοινωνιακής μας ικανότητας, αλλά είναι και πηγή συνεχών παρεξηγήσεων, τις οποίες χρησιμοποιούμε για να εκτονώνουμε την απωθημένη μας επιθετικότητα. Όσο μεγαλύτερη είναι η νευρωτική μας διαταραχή τόσο πιο δύσκολος είναι ο κώδικας και περιορισμένη η επικοινωνία. Στην αρχική φάση του ψυχαναλυτικού διαλόγου είμαστε απασχολημένοι με την εκμάθηση της ατομικής γλώσσας του αναλυμένου. Όσο πιο βαθιά προχωρούμε στην επικοινωνία μαζί του, όσο δηλαδή ακολουθούμε παλινδρομικά την εξέλιξη του ατομικού του διαλόγου, μέσα από την ιστορία του, τόσο περισσότερο έχουμε να κάνουμε με μια πιο κοινή για όλους γλώσσα, μέχρι και με τα αρχαϊκά πανανθρώπινα μηνύματα, αυτά δηλαδή που ιστορικά τοποθετούμε στην περιοχή των κληρονομικών και όχι ατομικών κεκτημένων. Η αποκωδικοποίηση των διαλογικών μηνυμάτων γίνεται περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά αισθητή και στον αναλυόμενο, αναλόγως πόσο αρκείται στην αλλαγή της συναισθηματικής του ροής, ή προσπαθεί να επεξεργασθεί και διανοητικά αυτή την αλλαγή. Αυτό που, εν πάση περιπτώσει, συνειδητοποιεί είναι ότι επικοινωνεί αλλοιώς με τον εαυτό

του (καμιά φορά διαπιστώνει ότι για πρώτη φορά αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του), και με ορισμένους άλλους, ενώ με άλλους πάλι η επικοινωνία, που συνήθως γινόταν σε ένα πρακτικό, επιφανειακό επίπεδο, έχει γίνει πολύ πιο δύσκολη. Άνθρωποι με τους οποίους παλιά ήταν συχνά μαζί, δεν τον ενδιαφέρουν πλέον, και όταν είναι μαζί τους, δεν έχει τι να πει.

Η αλλαγή αυτή είναι εντυπωσιακή στην ψυχαναλυτική διαδικασία με ομάδα. Στην αρχή επικρατούν ατομικά προβλήματα, τα οποία ο καθένας αισθάνεται διαφορετικά από ό,τι τα προβλήματα των άλλων. Με την αποκωδικοποίηση και την επικοινωνιακή παλινδρόμηση, τα προβλήματα πλησιάζουν, η γλώσσα γίνεται πιο κοινή, η αλληλοκατανόηση μεγαλύτερη και οι άμυνες, που χωρίζουν τα μέλη της ομάδας, ελαχιστοποιούνται. Αν σε ένα προχωρημένο στάδιο εργασίας της ομάδας προστεθεί ένα νέο μέλος, γίνεται σε όλους αισθητό πόσο περιορισμένη είναι, σε σύγκριση με τους «παλιούς», η δυνατότητα επαφής του, όχι μόνο με τους άλλους, αλλά και με τον εαυτό του. Είναι σαν να μπήκε ένας μαθητής της πρώτης δημοτικού στο περιβάλλον της δεύτερης ή τρίτης τάξης, με παιδιά που έχουν, όχι μόνο διαφορετικές γνώσεις, αλλά και άλλη ωριμότητα.

Η συνειδητοποίηση στην ψυχαναλυτική διαδικασία δεν είναι σκοπός, αλλά ένας ενδιάμεσος σταθμός στην αποκατάσταση του διαλόγου. Η συνειδητοποίηση συντελεί στην επεξεργασία των φόβων οι οποίοι παρεμβάλλονται στην ανταλλαγή των μηνυμάτων. Η γνώση, η εξήγηση και πολλές φορές η απλή ονομασία ενός αγνώστου αντικειμένου ή συμβάντος έχει αντιφοβικό αποτέλεσμα. Προκαταληπτικοί φόβοι απαγορεύουν τη συνειδητή αναφορά του φοβικού αντικειμένου. Μιλάμε για την καταραμένη αρρώστεια ή για τον «Εξαποδώ» αλλά δεν ονομάζουμε τον καρκίνο ή τον διάβоло. Αντίθετα, κάτι του οποίου η ανα-

φορά είναι ταμπού, γίνεται πηγή φόβου, ιδιαίτερα στην εξελικτική φάση της μαγικής σκέψης. Ο ψυχαναλυτής αψηφά τα ταμπού, ονομάζει, γνωρίζει και εξηγεί όλα όσα προκαλούν φόβο στον αναλυόμενο και τα συμπεριλαμβάνει στο διάλογο μαζί του.

Μεταξύ του φοβικά διαταραγμένου και ενός ιδεατού διαλόγου, όπου οι διαλεγόμενοι δεν περιορίζονται από κανένα φόβο ή συναίσθημα ενοχής, βρίσκεται η πραγματικότητα της δι-ανθρώπινης συναλλαγής. Το φάσμα, μέσα στο οποίο το Εγώ «λειτουργεί», είναι πολύ ευρύ και η αποδοχή περοριστικών φόβων πολύ διαφορετική α-

πό Εγώ σε Εγώ. Γι' αυτό και είναι δύσκολο να καθορίσουμε την επιτυχία μιας ψυχαναλυτικής διαδικασίας με αντικειμενικά κριτήρια. Εκεί που ένας τελειώνει, με την πεποίθηση ότι τα όρια ελευθερίας του Εγώ του αρκούν για να ζήσει ικανοποιημένος, ο άλλος αρχίζει, με την επιθυμία να διευρύνει ακόμα περισσότερο τη διαλογική του ικανότητα. Αντίστοιχα, ο καθένας από εμάς έχει, ως ψυχαναλυτής, τα προσωπικά του όρια. Τα όρια της δικής του διαλογικής ελευθερίας, των δικών του φοβικών περιορισμών. Αυτά είναι και τα όρια στα οποία μπορούμε να φτάσουμε με τον αναλυόμενο μας.